

Inledning

Titeln på den här boken – *Att fästa sig vid staten* – är ett citat från den svenska riksdagen 1786. På agendan stod frågor om barnamord och ledamöterna i riksdagens lagutskott uttryckte oro över män som lockade kvinnor till sex och sedan inte tog ansvar för de barn som föddes. Det var, menade de, en väsentlig skillnad mellan den ”ordentliga och oordentliga parningen”. Ordentlig var den om den skedde inom äktenskapet, och utskottet framhöll att giftermål var ”en av de rätta grundpelare till samhällets bestånd och förkovran”. Därför måste staten med hjälp av lagarna inskräpa denna skillnad, inte minst för att det var genom äktenskapet som män, enligt utskottet, ”fästa sig vid staten”.¹ Kopplingen mellan äktenskapet och staten, här i betydelsen samhället eller det allmänna, är inte given för oss idag då vi ser giftermål mer som en privatsak.² För riksdagsledamöter och andra samhällsdebattörer kring sekelskiftet 1800 verkar kopplingen däremot ha varit självklar. Som en riksdagsledamot uttryckte det år 1809: ”[Äktenskapet] grundlägger och stadgar hela vårt släktes moraliska daning, all äkta kristlig och medborgerlig samfundsdygd, samt statens och samhällets därpå beroende väl och bestånd.”³

Mot den bakgrunden är det underligt att det inte skrivits mer om den äktenskapliga institutionen och dess roll i samhället. Tanken med den här boken är att göra just det. Den handlar om hur äktenskapet och de äkta makarnas leverne knöts till staten och samhällets välfärd kring sekelskiftet 1800, och vilka normer och föreställningar om äktenskap, kön och arbete som kom till uttryck i den svenska samhällsdebatten. Boken bygger på en studie av pamfletter, rådgiv-

ningslitteratur, tidningsartiklar, lagar, förordningar och riksdagsdiskussioner från cirka 1750 till 1830.

Äktenskap, kön och stat

Perioden mellan 1750 och 1850 har i europeisk historia kallats för revolutionernas tid. Då skedde statsomvälvningar, ekonomiska och sociala revolutioner, genomgripande förändringar i hur människor kommunicerade och diskuterade, hur de kom fram till sanningar och hur de levde sina liv.⁴ Tiden innefattade också nya uppfattningar om könen, och frågor om hur relationen mellan makt och kön förändrades i och med det ”moderna samhällets” genombrott har länge varit ett av den europeiska och amerikanska genushistoriens verkliga kärnområden.⁵

Kopplingarna mellan å ena sidan de politiska och samhällseliga omvälvningarna och å andra sidan könsordningen, äktenskapet och familjen har bland annat studerats i relation till franska revolutionen. Lynn Hunt utgår i sin klassiska bok *The Family Romance of the French Revolution* från att såväl den traditionella enväldiga regimen (*l'ancien régime*) som det revolutionära Frankrike vilade på föreställningar om familjen. I Frankrike betonades att frihet, jämlikhet och broderskap mellan medborgare i nationen inte kunde vila på en samhällsordning där privilegier, tvång och ojämlikhet präglade familjelivet. Faderns, kyrkans och släktens inflytande över äktenskapsbildningen måste minskas för att passa den nya samhällsordningen.⁶ Suzanne Desan, som i Hunts efterföljd studerat familjerelationer och skilsmässor i revolutionens Frankrike, visar hur revolutionärerna såg äktenskapet som

the social contract in miniature, ideally tying each citizen to the state and integrating individual liberty and free choice with a profound commitment to society as a whole.⁷

I en annan klassiker, *Sexuality, State and Civil Society in Germany, 1700–1815*, studerar och diskuterar Isabel V. Hull övergången från en absolutistisk till en borgerligt präglad civil samhällsordning i Tyskland

i slutet av 1700- och början av 1800-talet. Hon ger det hon kallar "the sexual system" en central betydelse i denna övergång och i fokus för reglering av sexualiteten fanns äktenskapet.⁸ Hunt, Desan och Hull menar att idén om den äktenskapliga gemenskapen stod modell för den stora gemenskapen i riket/nationen och satte sin prägel på både de äldre och nyare politiska ordningarna, och de studerar – på skilda sätt och med grund i olika källtyper – hur denna idé kom till uttryck och förändrades.⁹ Även jag intresserar mig för hur debattörer kring sekelskiftet 1800 länkade samman äktenskapet med samhällsordningen i stort, men min undersökning skiljer sig från Hunts och Desans bland annat genom att jag studerar ett sammanhang som inte präglades av en lika tydlig och radikal politisk omvälvning som Frankrike. Jag gör inte heller, som Hull, övergången från en absolutistisk till en borgerligt civil samhällsordning till utgångspunkt för min studie.

Ett annat omfattande internationellt forskningsfält har behandlat den könsordning som man menar formades under revolutionernas tid. Enligt gängse historieskrivning skapades då ideal om att mannen hörde hemma i det offentliga livet och kvinnan i hemmet: normer som sade att mannen skulle (löne)arbeta och försörja sin familj medan kvinnan skulle verka i hemmet och ta hand om make och barn. Dessa ideal, som ofta karaktäriserats som separata sfärer, har framför allt kopplats till den medelklass som växte fram i England under senare delen av 1700- och 1800-talet. Boken *Family Fortunes* (1987) av Leonore Davidoff och Catherine Hall är forskningsfältets monumentalverk. Där visar de att ideologin om separata sfärer fick en specifik form kring sekelskiftet 1800 i takt med den brittiska medelklassens tillväxt och dess försök att skapa en kulturell identitet skild från både adeln och arbetarklassen. Enligt Davidoff och Hall var kön och klass tätt sammanvävda och ideologin om de separata sfärerna var ett grundläggande inslag i medelklassens förhållande till den kapitalistiska ekonomin.¹⁰

Under de nästan fyrtio år som gått sedan *Family Fortunes* publicerades, har fruktbarheten i begreppet "separata sfärer" diskuterats. En armé av historiker har visat att det inte är ett rättvisande sätt att beskriva mäns och kvinnors liv och leverne i det sena 1700- och tidiga

1800-talets Europa.¹¹ En av de mest refererade kritikerna, Amanda Vickery, frågade sig i en artikel 1993 om separata sfärer överhuvudtaget fungerar som metafor för periodens könsordning, samt om ideologin verkligen kan kopplas så hårt till framväxten av den engelska medelklassen. Å ena sidan, menar hon, har det talats om separata sfärer för män och kvinnor sedan antiken. Det är alltså ett väldigt allmänt sätt att tala om könen. Å andra sidan håller hon med om att den didaktiska litteraturen i England förespråkade en sådan könsordning kring sekelskiftet 1800. Men, och det är en av hennes huvudpöänger, även om en sådan uppdelning dominerade i rådgivningslitteratur, präglade den inte praktiken. Hon ger själv en rad empiriska exempel på hur män och kvinnor levt på andra sätt.¹²

Medan Vickery (och många andra) visat att kvinnor i praktiken inte var begränsade till den privata sfären, har bland andra John Tosh visat hur viktig privatsfären var för 1800-talets män. I *A Man's Place* från 1999 visar han att brittiska män och deras manlighet var nära kopplade till hemmet i det viktorianska England. Han använder begreppet ”domesticity”, med vilket han avser de föreställningar och värderingar som kopplades till hemmet som en privatsfär för familjen, karaktäriserad av intimitet och skild från offentligheten och (männens) arbetsplatser. En förutsättning för domesticity-idealens framväxt var att (medelklass)männens arbete flyttats ut ur hemmet och att hushållet inte (längre) utgjorde en produktionsenhet. Enligt Tosh var kulturen kring hemmet britternas sätt att komma tillrätta med de spänningar som skapades i och med den separation av arbete och hem som utvecklades i den kapitalistiska ekonomin.¹³

Inflytelserika historiker som Amanda Vickery och John Tosh har alltså, med fokus på den brittiska medelklass som allra tydligast förknippats med de separata sfärerna, demonstrerat att varken kvinnors eller mäns praktiker dominerades av en sådan uppdelning. Andra historiker finner samma brist på uppdelning mellan det som kallas privat och offentligt i andra delar av Europa. Den tyska historikern Heide Wunder gav redan 1992, i boken *He is the sun, she is the moon*, många exempel på hur kvinnor arbetade utanför hemmet och att det var avgörande för försörjningen för alla utom det sociala

toppskiktet.¹⁴ Mer nyligen konstaterar Joachim Eibach – med grund i analyser av egodokument – att livet i den välbärgade tyska stadsbourgeoisien inte kan beskrivas i termer av separata sfärer.¹⁵ I Sverige har bland andra Eva Helen Ulvros visat att män och kvinnor i den skånska borgerligheten 1790–1870 inte begränsade sina verksamheter till några könsmässigt separata sfärer.¹⁶ Även mer generella studier av arbetspraktiker i Sverige under tidigmodern tid visar att kvinnors och mäns arbetsrepertoarer överlappade varandra. Därför är det inte, enligt historikern Maria Ågren, fruktbart att beskriva deras arbetspraktiker i termer av separata sfärer.¹⁷

Kanske vågar man säga att det idag råder konsensus om att europeiska mäns och kvinnors verksamheter kring sekelskiftet 1800 inte skedde i separata sfärer. Men samtidigt är de flesta historiker ändå överens om att en idé eller en ideologi om separata sfärer dominerade i didaktiska och politiska sammanhang i Europa vid denna tid. Jag har redan nämnt att Amanda Vickery framhåller att den didaktiska litteraturen i England förespråkade separata sfärer kring sekelskiftet 1800 i sin artikel från 1993. I slutet av 1990-talet skriver den inflytelserika spanska historikern Carmen Sarasúa:

The cultural norm that sees women's place as being in the home, and women's work as housework is one of the most fundamental assumptions of traditional European thought.¹⁸

Tillsammans med Jane Humphries, en av de brittiska giganterna inom forskningen om kvinnors arbete, skriver Sarasúa år 2012:

Women belonged in the home, as much as men belonged in the public sphere. Every early modern European moral treatise prescribes such a role and slotted it into their vision of a divinely ordered society.¹⁹

Den nederländska social- och genushistorikern Ariadne Schmidt skriver i en artikel från 2011:

many historians do agree that gender norms narrowed during the early modern period, at least in the prescriptive literature, women were unmistakably and increasingly identified with a domestic role.²⁰

Exemplen är många. I sitt monumentala verk om genus i den framväxande brittiska arbetarklassen skriver Anna Clark: "More than a matter of lifestyle, separate spheres had profound political implications as an ideology."²¹ I en samlingsrecension från 2011 av studier om separata sfärer på 1800-talet, beskrivs de som en "powerful organizing discourse" medan de benämns som en "universal framework" av Deborah Simonton i ett översiktsverk från 2017.²²

Så, även om separata sfärer inte längre anses vara en bra metafor för att beskriva europeiska mäns och kvinnors liv kring sekelskiftet 1800, verkar det råda enighet om att uppdelningen av mäns och kvinnors verksamheter i separata sfärer var en inflytelserik ideologi och att den dominerade tidens didaktiska litteratur och politiska idéer. I den här studien undersöker jag om det även var så i Sverige.

Könsideal och äktenskap i den svenska offentligheten

Vilka könsnormer och äktenskapsideal som kom till uttryck i Sverige kring sekelskiftet 1800 har ägnats ett visst intresse i tidigare forskning. Ett äldre forskningsläge utgörs av bland andra historikern Gunnar Qvists och litteraturvetaren Ruth Nilssons pionjärbeten från 1960- och 1970-talen. Qvist utgår främst från politiska texter och studerar debatten om näringsfrihet och "kvinnofrågan" i det tidiga 1800-talets Sverige, medan Nilsson huvudsakligen studerar kvinnosynen i litteratur och tidningar.²³ På ett empiriskt plan utgör de – särskilt Qvists verk – en viktig grund för den här studien, men de riktar enbart in sig på kvinnor: de studerar kvinnofrågan respektive synen på kvinnor, medan jag intresserar mig för både kvinnor och män och relationen dem emellan. Qvist ställer frågan varför manssamhället under 1800- och det tidiga 1900-talet successivt genomförde den formella jämlikheten mellan män och kvinnor, och kommer fram till att den främsta orsaken var förändrade produktionsförhållanden. Jag intresserar mig

mer för frågor om hur relationen mellan könen och föreställningar om äktenskapet kom till uttryck i samhällsdebatten. Min frågeställning är inte heller, som Qvists och Nilssons, direkt kopplad till vad som hände under senare delen av 1800-talet.

Könsordningen kring sekelskiftet 1800 har fortsatt att intressera svenska historiker, inte minst sedan genusbegreppet slog igenom i Sverige på 1990-talet. I en text från 2000 studerar historikern Christine Bladh hur äktenskap och mäns och kvinnors egenskaper beskrevs i Stockholmstidningar 1770–1830. I linje med Davidoff och Hall ser Bladh tidningarna som en del av formeringen av en ny borgerlig klass där både kvinnliga och manliga egenskaper problematiserades och diskuterades. Men hon ser dem också som ett uttryck för en oro över äktenskapet som institution: äktenskapet sågs som ett fundament för samhället, och kunde, enligt Bladh, hotas av de idéer om individuella friheter som växte fram vid denna tid. Samtidens lösning blev, menar Bladh, att konstruera könen som olika och komplementära. Både män och kvinnor skulle vara ansvarsfulla, måttliga och kultiverade, men mannens ansvar skulle riktas utåt, mot världen, och kvinnans inåt, mot familjen. Kvinnans uppgift blev att vara en kärleksfull maka och mor. Bladh drar slutsatsen att den kamp om kvinnans sanna egenskaper och roll som fanns i Stockholmspressen under senare delen av 1700-talet, hade avstannat i början av 1800-talet då "the ideology of women as the great mother emerged as a winner".²⁴ För Bladh är de separata sfärerna en sorts tolkningsram och hon tycks inte finna något i tidningarna som skiljer sig nämnvärt från de idéer om separata sfärer som fördes fram i England och andra delar av Europa. Även i David Tjeders studie av manlighetsideal i rådgivningslitteratur och självbiografier från 1800-talet framstår mäns och kvinnors separata sfärer som en oproblematiserad del av bakgrunden och som en tolkningsram för källstudierna.²⁵

Anne Berg tar sin utgångspunkt i medelklassens formering när hon studerar fruntimmerstidningar från perioden 1770–1820. Hon ser dessa som ett uttryck för den bildade elitens politiska engagemang och visar att de konstruerar en politisk ordning där manliga medborgare styr samhället och medelklassens kvinnor ska bidra till samhället dels

genom att inte konkurrera med männen om styret, dels genom att agera mödrar i bred bemärkelse. Enligt Berg framställdes hushållet som dessa kvinnors rätta plats: där skulle de hålla god ordning, leda tjänstefolket och uppfostra barnen. Till skillnad från Bladh menar Berg att genren innefattade en tydlig kontinuitet från den tidigmoderna periodens hushållsideal, främst genom att mannen, som hade varit regent i det tidigmoderna hushållet som liknades vid ett rike i miniatyr, också skulle ha sista ordet i hushållet när det nu framställdes som en liten republik. Skillnaden var, enligt Berg, att denna ordning nu inte bara förankrades i religionen utan också i naturen: män och kvinnor ansågs ha en naturlig fallenhet för olika uppgifter och det fanns en tydligt komplementär syn på könen.²⁶

Idéhistorikern Agneta Helmius har behandlat kvinnors villkor och hur kön användes i 1700-talets svenska debatter i flera texter, ofta med fokus på hur föreställningar om mode och kön var sammantvinnade. I sin avhandling från 2022 studerar hon ett urval av texter från frihetstiden: i huvudsak moraliska veckotidskrifter från 1730-talet, ett par pamflettdebatter med fokus på relationen mellan könen från 1750-talet och en skrift av författaren Anna Maria Rückerschöld från 1770.²⁷ En central slutsats är att texterna ger uttryck för en förändrad förväntningshorisont. I början av frihetstiden tjänade hushållet som ”metafor för samhällsordningen och som ram för människors göranden och låtanden”, men Helmius menar att hushållet i den betydelsen marginaliserades:

Det kvinnligt kodade modet, lystnaden efter det nya kom att accepteras vilket bidrog till att öppna erfarenhetsrummet mot förväntningshorisonten och mot moderniteten samtidigt som hushållet gjordes till en privat sfär.²⁸

Både den manligt kodade borgerliga politiken och den kvinnligt kodade konsumtionen var, enligt Helmius, främatsyftande, medan hushållet ”där kvinnor och män arbetat sida vid sida marginaliserades, gjordes till utanför samhället”.²⁹ Mitt material överlappar till viss

del Helmius och många av de texter jag studerar rör också nyheter (moden) av olika slag och hur de hotar äktenskapet och könsordningen.

I en studie från 2001 undersöker Monika Edgren socialpolitiska texter från 1700-talet i syfte att förstå vilka samhällspositioner som tillskrivits män och kvinnor. Tidigare, menar hon, hade relationen mellan staten och de arbetande klasserna varit enbart repressiv, men 1700-talets socialpolitik bidrog till att integrera de växande grupperna obesuttna. Genom arbete och krigstjänst knöts männen till staten medan kvinnorna, enligt Edgren, knöts till det allmänna genom sitt moderskap. Därmed skapades det Edgren kallar ett "genusdifferentierat socialt medborgarskap", som cementerade skilda sfärer där män hade "försörjarrollen" och kvinnor "vårdarrollen".³⁰ I avhandlingen *Den moraliska kroppen* studerar Maja Bondestam kön och individualitet i populärmedicinska texter från 1800-talet. Hon visar att män och kvinnor konstruerades som varandras motsatser men också att historien om de två könen behöver nyanseras eftersom faktorer som ålder, klass och etnicitet också påverkade synen på deras kroppar och egenskaper.³¹

Leif Runefelt behandlar konsumtionen som samhällsproblem 1730–1830 i boken *Hasta mot undergången* från 2015. I hans mycket omfattande material (pamfletter, press, sedelärare, uppförandelitteratur, etnografisk litteratur, dramatik, riksdagsprotokoll och statliga förordningar) har han, med en kombination av breda sökningar och analys av nyckelord och mer djuplodande läsningar, identifierat några styrande diskurser.³² En av dem är könsmaktsordningens diskurs och enligt Runefelt ansågs samhället ha "en tydlig och naturlig könsmaktsordning till följd av kvinnans svagare förnuft och hennes specifika samhällsuppgifter".³³ Såväl de materialtyper som den period Runefelt studerar sammanfaller till stora delar med mina, men Runefelt ställer konsumtionen i centrum medan jag studerar äktenskapet. Runefelt ser perioden som en moralisk ekonomi. Med det menar han att allt i ekonomin ansågs vara avhängigt den enskilda individens val och att det var denna individs moraliska halt som avgjorde hur ekonomin utvecklades, både deras egen och samhällets. Människan var i grunden sinnlig och förnuftig. Sinnlighet ledde till last och fördärlig

konsumtion och ställdes mot förnuft som stod för nytta och samhällslighet.³⁴ Även jag betraktar perioden som en moralisk ekonomi och tycker att Runefelt beskriver den väl. Själv har jag använt det vidare begreppet "hushållskultur" för att försöka fånga den världsbild och de föreställningar om makt och ansvar som utgick från det kristna hushållet som maktmodell.³⁵

I jämförelse med den tidigare svenska forskningen har min studie ett tydligare fokus på äktenskapet och hur mäns och kvinnors arbete och ansvar kopplades till statens och samhällets välfärd. Till skillnad från många andra utgår den från olika typer av samhällsdebatterande texter, inte enbart exempelvis tidskrifter eller rådgivningslitteratur. Den kombinationen, det vill säga det breda källmaterialet och studiens fokus på äktenskap och arbete, gör att problemformuleringar, diskussioner och reformförslag rör fler sociala skikt än den framväxande medelklass som stått i centrum för i princip all tidigare (svensk och mycket europeisk) forskning på området.

Syfte och frågor

Sverige var fortfarande utpräglat agrart kring sekelskiftet 1800: över 90 procent av befolkningen bodde på landsbygden. Även om Sveriges industrialisering kom senare än i exempelvis England och Nederländerna, skedde det genomgripande ekonomiska och sociala förändringar under 1700- och början av 1800-talet. Jordbruket förändrades och landet genomgick en befolkningsökning med en snabbt växande andel obesuttna. Färre kunde gifta sig och genom arv och besparingar skaffa sig ett självständigt leverne på egen jord, och fler hänvisades till boende och arbete på andras egendomar.³⁶ Även i städerna, framför allt i Stockholm, fanns många obesuttna, men där och ute i landet utvecklades också ett socialt mellanskikt, en bildad elit med blandad ståndstillhörighet som senare kom att kallas medelklass.³⁷ På landsbygden växte det likaså fram en elit bestående av bland annat brukspatroner och mer förmögna jordbrukare.³⁸ Den svenska medelklassen fanns således både i städerna och på landsbygden men i europeiskt perspektiv var den mycket liten. Det är därför inte

särskilt troligt att den hade samma kulturella och politiska betydelse som den brittiska, nederländska eller franska. Om framväxten av de separata sfärernas ideologi var nära kopplad till medelklassens, eller borgerlighetens, formering är det egentligen inte rimligt att förutsätta att den växte fram i Sverige vid samma tid och på samma sätt som i England, eller att de ideal som dominerade i andra delar av Europa självklart skulle få en omfattande spridning i svensk debatt och kultur. Nej, det som ofta tagits för givet – som bakgrund eller tolkningsram – borde snarare vara en empirisk fråga. För att veta vilka normer och idéer som förespråkades i Sverige vad gäller äktenskap och makarnas verksamhetsområden, måste vi studera den svenska samhällsdebatten. Det sker i denna bok.

Studien görs mot bakgrund av den kunskap vi idag har om könsarbetsdelning och arbetspraktiker. Nya metoder och omfattande källforskning har visat att såväl män som kvinnor var mångsysslare i det tidigmoderna Europa och att de i stor utsträckning var aktiva inom samma områden, såsom jordbruk och handel.³⁹ För svensk del har projektet ”Gender and Work” visat att tidigmoderna människors civilstånd kunde vara lika avgörande för vilka sysslor de gjorde som deras kön samt att samhället dominerades av en tvåförsörjarmodell långt in på 1800-talet.⁴⁰ Resultaten av den här studien av föreställningar och normer om kön och arbete kan alltså relateras till en mer omfattande och nyanserad kunskap om kvinnors och mäns faktiska arbete än vi tidigare haft.

På ett konkret plan har min genomgång av källorna styrts av följande frågor:

- Vilka samhälleliga betydelser gavs äktenskapet?
- Hur fördelades sysslor och ansvar mellan könen?
- Hur beskrevs makarnas respektive bidrag till och ansvar för hushållets försörjning?

Studien rör perioden kring sekelskiftet 1800, ungefärligen 1750–1830, det vill säga den tid som karaktäriserats som revolutionernas tidsålder och *Sattelzeit*. Den inleds mitt under frihetstiden då den sociala

omvandlingen av landsbygden tog fart, med tillväxt av obesuttna grupper och ökade sociala klyftor. Den innefattar 1760-talets intensiva politiska diskussioner och införandet av tryckfrihet men också den gustavianska tiden med en starkare censur samt omvälvningarna 1809 då Sverige förlorade den östra rikshalvan och fick en ny konstitution. Studien avslutas omkring 1830, innan den våg av reformer tog fart som förknippats med kvinnors emancipation på 1800-talet.

Jag identifierar och diskuterar de viktigaste normerna och föreställningarna om äktenskap, kön, arbete och ansvar som figurerade i den svenska samhällsdebatten under sent 1700- och tidigt 1800-tal. Syftet är att belysa och begripliggöra den betydelse äktenskapet och de äkta makarnas arbete och ansvar gavs i den svenska diskursen under denna era av förändring. Sverige är ett – i europeiskt perspektiv – intressant fall eftersom det fortfarande var så agrart och hade en så liten medelklass, samtidigt som det förekom en relativt fri och omfattande diskussion om samhällsordningen i olika former av trycksaker och politiska sammanhang. Medan tidigare svensk forskning ofta studerat en avgränsad genre eller debatt, riktar jag mitt intresse mot samhällsdebatten i bredare mening och inkluderar flera genrer och debatter. Det innebär att det inte bara var den framväxande medelklassens äktenskap och leverne som diskuterades, utan också de bredare samhällsskiktens giftermål och levnadssätt.

Samhällsdebatten

1700-talet förknippas ofta med framväxten av en offentlig sfär, fylld av texter, tal och handlingar som rörde samhällets väl och ve. Johan Fredrik Kryger (1707–1777) var en flitig deltagare i den svenska debatten och eftersom han och hans texter på många sätt är typiska för det material som studeras i denna bok får han fungera som exempel när den presenteras. Sextio år gammal, år 1767, började han ge ut tidskriften *Den förnuftige fritänkaren*. Hans fritänkande var inte religiöst, utan syftade på friheten att (ut)trycka åsikter. ”Varken människofruktan, eller vänskap, ska hindra mig, att skriva sanningen; så ska jag, å andra sidan, alltid komma ihåg min skyldiga undergivenhet

emot Guds och människors lag”, skrev han. Han skulle, betonade han, vara fri i sitt skrivande, men inte ”tygellös”.⁴¹ Kryger var vid denna tid en driven och erkänd skribent. Han hade fötts på Rügen, gått gymnasium i Stralsund, studerat juridik i Greifswald och hamnade – som informator och privatsekreterare hos en hovrättspresident – i Stockholm på 1730-talet. Där innehade han sedan en rad uppdrag i statens centrala institutioner, bland annat som kanslist i kanslikollegium, notarie i handels- och manufakturdeputationen och ledamot av tabellkommissionen.⁴²

Kryger skrev mycket. I en av sina tidskrifter, från 1751, formulerade han en programförklaring: ”Att befordra rikets välmåga efter råd och ämne, det är en skyldighet, som både Guds och Naturens lag pålägger var redlig undersåte.”⁴³ Kryger betraktade alltså sitt skrivande som en religiöst förankrad plikt, ett bidrag till det allmänna bästa. Och han uppfyllde sin plikt med besked: biblioteksdatan Libris tillskriver honom nästan åttio titlar. Hans första stora verk var teologiskt, men han blev mest känd för sina ekonomiska texter. För honom, som för så många andra 1700-talsskribenter, var dock religion och ekonomi oupplösligt förenade. Världen var uppbyggd enligt en gudomlig ordning och allt som fanns existerade för Guds ära och människors nytta.⁴⁴ Bland Krygers texter finns trebandsverket *Naturlig theologie ...* på upp emot tusen sidor, men också en mängd småtryck med titlar som låter oss förstå att många behandlar ekonomiska frågor: manufakturer, fabriker, borgerliga näringar, handaslöjder, befolkningstillväxt och så vidare. En del publicerade han i eget namn, andra anonymt eller under pseudonym. Bland hans publikationer finns kommentarer till lagförslag, utläggningar om barnuppfostran och flera tidskrifter med artiklar om allt från hur man bäst organiserar fattigvård, till skämtsamma utläggningar om ”petit maitrar” och åldrande mäns svårigheter att gifta sig. Han uttalade sig med auktoritet om barnuppfostran och giftermål trots att han själv aldrig gifte sig eller fick några barn.

I debatten gjordes inlägg med olika typer av anspråk. En del var seriösa inlägg i samhällsdebatten som innefattade konkreta verklighetsbeskrivningar, utpekade problem och föreslog lösningar med

tydligt framlagda argument. Det gällde exempelvis Krygers *Tal Om Folkbristens Orsaker, Verkan och Hjelp* i Kungliga Vetenskapsakademien 1758, flertalet inlägg i riksdagen och många av de texter jag analyserat som rör rättsliga frågor. I de sammanhangen hänvisades ofta till egna erfarenheter eller sådant man menade var allmänt kända (miss)förhållanden. Rådgivningslitteraturen har en likartad karaktär. Den skrevs ofta mot bakgrund av något utpekat problem – som ett växande antal olyckliga äktenskap – och kom med erfarenhetsbaserade förslag på hur det skulle åtgärdas. Andra texter var fiktiva och skrivna för att roa. Pjäsen *Ris-Bastugan* från 1755 är ett exempel.⁴⁵ Den gjorde inga anspråk på att vara sann och framförde inga reformförslag eller råd om hur människor skulle leva sina liv, men det var en fängslande berättelse befolkad med föredömliga och avskräckande figurer och blev på det sättet tydligt sedelärande. De texter och debattinlägg som studeras här kan ses som del av en politisk diskussion i bred mening. Ibland handlar det om konkret sakpolitik, som när justitieuskottet motiverar nya lagar och beskriver hur de bör vara utformade, medan andra texter – som putslustiga ensidestryck på rim – kanske i första hand skrevs för att roa men samtidigt passade på att förlöjliga sådant som betraktades som en politiskt förkastlig lyxkonsumtion.

Startpunkten för mitt val av källor är denna tryckta samhällsdebatt i bred mening: pamfletter, rådgivningstexter, tidskrifter och riksdagstryck. Jag har även inkluderat vissa mer utpräglad normativa texter, som förordningar, lagar och lagkommentarer samt några enstaka kyrkliga texter. Äktenskap var ett givet ämne i skrifter som vände sig till äkta makar med goda råd och i vissa specifika texter och debatter, exempelvis när riksdagen diskuterade frågor som rörde skilsmässor och kvinnors näringsfrihet. Vissa frågor – som handelspolitik och överflödsförordningar – är för en modern betraktare inte uppenbart kopplade till äktenskapet eller äkta makars arbete och ansvar men kopplingarna gjordes ideligen i 1700- och det tidiga 1800-talets samhälle. Det är sådana kopplingar som gör att även texter med råd riktade till unga kvinnor och äkta par kan ses som en del av den politiska debatten i bred mening.

Debatten fördes med olika intensitet och under skilda villkor under perioden 1750–1830. Krygers *Den förnuftige fritänkaren* var del av en mindre explosion av offentlig debatt i tryckt form som följde på tryckfriheten 1766, och debatten intensifierades i samband med riksdagarna och när motsättningarna var stora mellan riksdagens gruppbildningar. Under den gustavianska perioden, särskilt mellan Gustav III:s kupp 1789 och avsättningen av Gustav IV Adolf 1809 rådde emellertid en mer omfattande censur.⁴⁶

Utifrån undersökningens syfte har jag i den enorma mängden debatterande texter valt att titta på sådana som trycktes på svenska och som på något sätt berörde äktenskap och de äkta makarnas arbete och ansvar. En del texter är översättningar. Av de knappt 120 enskilda trycksakerna som ingår i studien (exklusive rättsligt material, riksdagstryck och vissa tidskrifts- och tidningsartiklar) är det sju som anges vara översättningar.⁴⁷ Det gäller exempelvis ett par av de rådgivningsböcker som ofta kommer att figurera i fotnoterna: *En fullkomlig ägta hustrus bild* (1787) och *Huru skal et ungt fruntimer värdigt bilda sig?* (1787). Vissa artiklar i tidskrifter och tidningar kan också ha varit översättningar, och i de fall det framgår anges det i min analys. Sedan finns det sannolikt också texter bland artiklarna och trycksakerna som översatts eller bygger på förlagor på andra språk utan att det anges. Att jag i detta material ändå tycker att jag kan fånga diskursen så som den såg ut i Sverige beror på att en mycket stor del av de texter som analyserats, sannolikt mer än nittio procent av trycksakerna, skrevs på svenska och att allt rättsligt material och riksdagsdebatten utgick från svenska förhållanden. Samtidigt är det ingen avskild svensk diskurs jag studerar, utan den diskussion som fördes i Sverige om äktenskap och könens leverne ska snarare ses som en lokal version av en större europeisk diskussion.

Såväl villkoren för debatten som intresset för frågor om äktenskap har varierat över tid, vilket innebär att antalet texter jag analyserar också varierar över perioden. En stor del av dem som ingår i studien är från före sekelskiftet 1800 och 1750- och 1760-talen är särskilt rika på relevanta texter. De sista decennierna, 1810- och 1820-talen, är sämst representerade i mitt material men tillsammans med riksdagstrycket

och de rättsliga texterna ger det ändå tillräckligt med underlag för att studera diskussionerna fram till omkring 1830.

Idémässigt präglades andra hälften av 1700-talet och det tidiga 1800-talet av ett starkt nyttotänkande och Sverige var fortfarande ett privilegiesamhälle där ekonomin detaljreglerades av statsmakten. I vetenskapsakademierna publicerades skrifter om allt från hur man på bästa sätt anlade en fruktträdgård till hur man byggde fästningar. Riket inventerades. Olika landsändars geografi, näringar och traditioner beskrevs i detalj i ortsbeskrivningar och från mitten av 1700-talet räknades och kategoriserades befolkningen i det nyinrättade Tabellverket.⁴⁸ Det pågick intensiva försök att förbättra metoder och tillvägagångssätt inom jordbruk och bergsbruk och mitt i detta fanns en aktiv stat som agerade med grund i det som kan kallas merkantilistiska eller kameralistiska idéer.⁴⁹ Kameralism har definierats som hushållning (*oeconomie*) på statlig nivå och en central ideologisk princip var, enligt Martin Seppel, att staten var ett stort hushåll som skulle styras av en klok husfader. Seppel ser kameralismen mer som ett sorts tankesätt eller språk än som en ekonomisk teori. Det kännetecknades bland annat av att invånarnas välfärd inbegreps i statens intressen och att såväl statens som invånarnas välfärd handlade om att på bästa sätt tillvarata rikets resurser.⁵⁰ Befolkning var en central resurs, enligt många den allra viktigaste och, som vi kommer att se, var frågor om äktenskap och hur män och kvinnor skulle leva sina gifta liv väsentliga för såväl befolkningens kvantitet som dess kvalitet.

Äktenskapet betraktades som ett samhälleligt fundament – politiskt, ekonomiskt, religiöst och socialt – och frågor om hur det skulle levas, om mäns och kvinnors arbete, och hur hushållet skulle försörjas var därför också en del av diskussionen om hur samhället skulle fungera. För Kryger och många andra debattörer i 1700- och det tidiga 1800-talets Sverige och Europa var sådant som gällde familj och moral oupplösligt sammantvinnat med ekonomi och politik. Hushållets relationer – mellan man och hustru, föräldrar och barn, och husbondfolk och tjänstefolk – reglerades i Bibeln och uttolkades i hustavlan och dessa lutherska grundtankar om hushållet och hushållsmedlemmarnas respektive skyldigheter och rättigheter utgjorde

en självklar referensram i debatten. Frågor om äktenskapets roll i samhället och om hur makarna bäst borde leva sina liv var alltså inte bara relevant för statens och hushållens ekonomi och ordning, utan handlade också om hur Guds bud skulle förverkligas på jorden.⁵¹

Utgångspunkten för mitt val och urval av källor är att de var en del av den – i bred mening – politiska debatten, och att de – explicit eller implicit – behandlade äktenskapet och frågor om äkta mäns och kvinnors arbete och ansvar. Därutöver är urvalet gjort så att det ska innefatta flera olika genrer och texttyper, samt ha fokus på det som var allmänt – eller med en modern anglicism skulle kunna kallas *mainstream*. Inspirationen kommer bland annat från Dror Wahrmans användning av begreppet ”resonans”. I fråga om kommunikation och spridning vill han (i ett kontinuum) skilja påståenden och praktiker som faller platt eller ger lite eko från dem som plockas upp och reproduceras i skilda sammanhang. De senare, menar han, ”bounced around again and again and [...] continue to reverberate against a background of buzz of similar enunciations or practices”.⁵² Mot denna bakgrund riktas mitt huvudintresse inte mot lärda och välkända texter vars syfte främst var att problematisera och diskutera äktenskap, ansvar och arbete, utan sådana där tidens olika sätt att se på dessa frågor snarare ”studsade runt” mer i allmänhet. Det är också skälet till att jag valt att studera flera skilda genrer. Om vissa specifika normer och föreställningar artikulerades i olika sammanhang, talar det för att de utgjorde en del av det ”bakgrundsbrus” av normer och föreställningar som jag är ute efter.

Kärnan i det material som analyseras är texter som på något sätt – direkt eller indirekt, bokstavligen eller bildligt – berörde frågor om äktenskap och könsrelationer. Jag har letat fram dem i olika bibliografier och databaser med hjälp av titlar och hänvisningar i andra samtida tryck och senare forskning.⁵³ Jag har även bläddrat igenom ett antal av periodens tidskrifter i jakt på artiklar av intresse samt sökt mig fram till inlägg av relevans med hjälp av både samtida och senare referenser.⁵⁴ När det gäller tidningar har jag framför allt tittat på inlägg kopplade till debatten om kvinnors näringsfrihet 1809. På det rättsliga området har jag bläddrat igenom lag- och förordnings-

samlingar, läst inflytelserika kommentarer till lagar och samtida lagförslag. Jag har inte gjort någon systematisk genomgång av allt riksdagstryck från perioden 1750 till 1830 utan istället studerat några diskussioner av intresse. Det gäller debatten om barnamord i riksdagen 1778 och 1786, diskussionerna om fler skäl för skilsmässa och om kvinnors näringsfrihet vid riksdagen 1809–1810 samt diskussionerna om de förordningar om mäns giftermålsålder och andra åtgärder för att uppmuntra äktenskap som kom under 1700-talets andra hälft. Enstaka verk och debatter har inkluderats trots att de faller utanför perioden 1750–1830.

Mitt urval innefattar texter av mycket olika karaktär. Några få är böcker på mellan femtio och hundra sidor, men de flesta är mindre trycksaker, på en till sexton sidor. De artiklar jag hämtat från tidskrifter och tidningar kan vara korta notiser, men är oftare längre utläggningar på mellan fem och tjugo trycksidor. Lagrum och förordningar är hämtade från samtida tryckta lagutgåvor och samlingar av förordningar. Diskussion, förklaringar och kommentarer till lagarna är hämtade ur kommenterade lagsamlingar, tryckta prejudikatsamlingar och andra tryckta texter där lagarna diskuterades. Riksdagens debatter har jag följt genom olika typer av framlagda förslag samt protokollförda diskussioner. Jag har använt riksdagstrycket, varav vissa delar publicerades i samtiden, medan andra delar trycktes långt senare.⁵⁵

Även i andra avseenden varierar texternas karaktär. Vissa av dem – som lagar, katekeser och rådgivningslitteratur – var uttryckligen och per definition normativa: de talade, med varierande auktoritet, om hur människor borde agera. Bakom lagar och förordningar fanns staten med omfattande sanktionsmöjligheter, medan normerna bakom de rådgivande texterna kunde vara mer eller mindre förankrade i kultur och religion. Andra texter var sedelärande på ett mer sofistikerat sätt. Pjäsen *Ris-Bastugan*, till exempel, hade en rollbesättning som bland annat personifierade önskade och oönskade egenskaper hos gifta kvinnor. Dialogen var dråplig, figurerna överdrivna och scenerna delvis utformade för att locka till skratt. Samtidigt hade föreställningen ett moraliskt budskap som innefattade normer för mäns och kvinnors beteende.⁵⁶ I ytterligare andra texter användes

könskodade normer och föreställningar som retoriska redskap eller som arenor för diskussioner om aktuella politiska frågor, exempelvis konsumtion av importvaror och nyheter i nöjeslivet. Detta innebär inte en avsaknad av beskrivningar av det samhälle texterna utgick ifrån, utan att sådana beskrivningar ofta (men inte alltid) fungerade som föredömen eller nidbilder, sedelärande exempel eller motiveringar till politiska beslut. De verklighetsbeskrivningar, problemformuleringar, goda råd och reformförslag som framfördes i de texter som studeras här var inte neutrala, utan skrevs med ett syfte. Författarna ville något med sina texter, exempelvis påverka människors konsumtion och levnadssätt eller föra fram förslag om hur lagarna borde ändras eller uttolkas. Många texter syftade till att övertyga och skapa opinion och producerade samtidigt en bild av det samhälle de ville påverka. Andra (främst lagar och förordningar) var direkt styrande och uttryckte lagstiftarens vilja, men även bakom dem fanns en (ibland explicit) uppfattning om verkligheten och hur den borde förändras.

Många småtryck och tidskriftsartiklar var framställda både till nöje och nytta för läsarna. I en debatt från 1758, inledd av Bellman med en pamflett med rubriken *Tankar Om Flickors Ostadighet*, var exempelvis nästan alla inlägg på rim, och argumentationen fördes ofta med hjälp av fiktiva figurer (Damon och Cloris) och andra retoriska grepp.⁵⁷ Satir, skämt och karikatyrer är ofta svårtolkade. Ironi uppstår i det ”mellanrum som uppstår mellan det som sägs och det som inte sägs” för att tala med språkvetaren Anna Gustafsson, och förståelsen kräver kontextkunskap. Det som självklart var roligt på 1780-talet kanske går mig helt förbi på 2020-talet och det jag tolkar som satir skulle kanske ha kunnat vara realism. Gustafsson räknar upp en rad signaler som ofta används i ironiska texter, bland annat motsägelser och inkongruenser, stilbrott och överdrifter i värderingar och bildspråk.⁵⁸ Sådant har hjälpt mig att tolka texterna, och för mig är också mängden texter, och att de tillhör olika genrer och även i övrigt uppvisar många olikheter, en analytisk fördel. Dels skapar de mer lättbegripliga texterna en grund för att tolka även svårare genrer, dels ger innehållet i det samlade materialet en bild mot vilken alternativa förståelser av svårtolkade texter kan prövas.⁵⁹

Nästan alla författarna var, som Kryger, bildade män ur välbärgade samhällsgrupper i Stockholm. En del skrev under eget namn, men många pamfletter och småskrifter utgavs anonymt.⁶⁰ Bland debattörerna finns publicister, präster, personer verksamma vid universiteten och ämbetsmän. Några få kända debattörer var kvinnor.⁶¹ I riksdagen var debatterna vanligen mest omfattande i adelsståndet, men vissa frågor diskuterades intensivt även bland präster och borgare. Debattörerna tillhörde en i vid mening bildad och samhällsengagerad elit. Anne Berg benämner denna grupp politisk medelklass eller medelklassintelligentians kärntrupp, medan Agneta Helmius använder begreppet "mediemanlighet" för att beskriva den krets av män som under 1700-talet skrev både för brödfödan och för att göra sina röster hörda i seklets diskussion om vad som konstituerade en god kvinna.⁶² De talade, skrev och publicerade texter om hur samhället borde organiseras och ägnade sig därmed åt den typen av praktiker som formade den politiska diskursen om äktenskap och könsordning kring sekelskiftet 1800.

Flertalet texter som publicerades vände sig till samma befolknings-skikt som skrev dem: en läskunnig elit med tid och möjligheter att intressera sig för samhällsfrågor.⁶³ Det urval av pamfletter, tidningar och tidskrifter som studeras trycktes mestadels i Stockholm och lästes säkert främst av stockholmare och andra stadsbor, även om de också vände sig till människor på landsbygden. Rådgivningstexterna, det rättsliga materialet och riksdagstrycket är av en annan karaktär, men lästes antagligen av ungefär samma grupper. Lagar och förordningar hade en bredare spridning eftersom de också kungjordes på ting och i kyrkor.

Den diskussion som studeras i det följande fördes alltså av bildade män: författarna och talarna var statliga tjänstemän, präster, akademiker och riksdagsmän, företrädesvis från huvudstaden. När potentiella läsare beskrevs, tillhörde de ofta samma sociala skikt, och många gånger visar även texternas innehåll och budskap att de vände sig till de sociala mellanskikten. Vissa texter (exempelvis lagarna) rörde alla, medan andra diskuterade särskilda grupper, som torpare, mödrar till utomäktenskapligt födda barn eller dåligt betalda stat-

liga tjänstemän. De breda samhällsskikten mötte endast en bråkdel av dessa texter, framför allt lagar och förordningar, och de gjorde det som objekt för texterna, inte som subjekt som deltog i debatten.

Trots texternas begränsningar ser jag dem som delar i en samhällelig diskussion där problem formulerades och lösningar diskuterades. Här skapades, återskapades och förändrades normer och föreställningar om äktenskap, arbete och ansvar. I Wahrmanska termer skulle man kunna uttrycka det som att normer och föreställningar studsade runt i samhällsdebattens resonanslåda. Ju fler texttyper jag kan studera, desto bättre kan jag beskriva och förstå den rådande diskursen om äktenskapets samhälleliga betydelse och varför det ansågs så självklart att män måste fästas vid staten. Även om texterna kunde uttrycka olika åsikter i en rad sakfrågor, fanns det gemensamma nämnare och underliggande försanthållanden och mitt intresse riktar sig både mot det som skilde texterna åt och det som förenade dem. I analysen lyfter jag ofta fram exempel i brödtexten som representerar det typiska och anger fler belägg i noterna, men jag har också vinnlagt mig om att föra fram undantag och variationer. Det kan dock sägas redan nu att jag funnit fler likheter och kontinuiteter än skillnader och förändringar i de normer och föreställningar som kommer fram i debatten.

Det breda och heterogena materialet har nackdelar. En av de allvarligaste är att det är svårt att i detalj sätta sig in i olika genrekonventioner och alla specifika sakfrågor. Det gör mina tolkningar osäkrare än om jag fördjupat mig i en typ av material, en enskild författare eller en separat fråga. Trots att den här studien har en bred ansats och innefattar många texter ur skilda sammanhang och genrer kan den inte på något sätt göra anspråk på att vara fullständig. Det finns texter inom de olika genrer jag undersöker som hade varit intressanta att ta med men som fallit utanför mitt urval för att de varit mindre informativa, relevanta eller tillgängliga än de texter som studerats. Därutöver finns hela genrer som jag valt bort. Det gäller bland annat predikningar, tillfälleslitteratur, romaner och hushållslitteratur. Innehållet i dessa genrer var inte lika centrala i samhällsdebatten som diskussionerna i riksdagen eller i de politiska pamfletterna, de var inte heller regelmässigt lika starkt kopplade till den politiska dis-

kussionen som lagförslag och förordningar. Däremot kunde de säkert vara lika involverade i samhällsdebatten som rådgivningstexterna och flera andra texttyper jag innefattat i min studie. Jag har inte valt bort dem för att de är analytiskt ointressanta, utan för att avgränsa ett redan omfattande källmaterial. Resultatet av den här studien kan därför bara bli en skiss av kulturella normer om äktenskap, arbete och ansvar, baserad på ett brett, men långt ifrån fullständigt, urval av texter ur en del av den svenska samhällsdebatten.

Normer, föreställningar och ideal

I modernhistoriskt inriktad historia syftar ordet ”norm” ofta på det som uppfattas som normalt eller vanligt. I den betydelsen förutsätter normen också det abnormalt: först när man tänker sig att normen är det normala, det vanliga, kan man tänka sig något som avviker från det vanliga. Enligt den historiskt inriktade litteraturvetaren Lennard Davis växer denna betydelse av ”norm” fram i västvärlden i slutet av 1700- och början av 1800-talet. Han menar också att dess begreppsliga föregångare var ”ideal”, vilket han förklarar som ett i alla avseenden perfekt, i praktiken ouppnåeligt, tillstånd.⁶⁴ Ordet ”ideal” kunde användas just på det sättet i de källor som studeras här. I en rådgivningsskrift från 1778, översatt från tyska, liknades skriftens hustruideal med en målning, vars original inte existerade:

Ty när man vill föreställa ett mönster, så tillägger man det alla möjliga fullkomligheter, utan att fordra, att desamma, som efterapa det, skola i alla delar fullkomligen träffa det. [...] Så är ock den fullkomliga frun allenast en tankebild; en bild, vars penseldrag är här och där kringströdda. Voro dessa fullkomligheter hos en person förenade, så skulle vi se en dödlig Gudom.⁶⁵

Ordet ”norm” hade dock en annan betydelse än normalt redan i tidigmodern tid: *Svenska Akademiens ordbok* ger synonymer som ”regel”, ”förebild” och ”rättesnöre”, och exempel på den betydelsen ges från 1600-talet och framåt.⁶⁶

I den här boken använder jag inte ”norm” i betydelsen normal, i motsats till avvikande, utan i betydelsen regel eller rättesnöre. Det innebär att ”norm” ligger nära ”ideal” men också att det ibland är nära relaterat till ”lag”. Lagarna är av statsmakten formulerade och sanktionerade normer. ”Norm” är för mig ett överordnat begrepp som innefattar såväl lagar som andra, både nedskrivna och oskrivna, regler. Ofta ställs människor inför motstridiga normer. Om en piga i 1600-talets Sverige följde en norm – till exempel det fjärde budet om att lyda sina föräldrar (vilket innebar att all överhet skulle åtlydas) – riskerade hon, om hennes husbondefolk ville förmå henne att göra något ogudaktigt – att bryta mot det första budet: att alltid lyda Gud.⁶⁷ I det samhälle som studeras här gavs ibland – som i ovanstående exempel – vägledning vid normkonflikter. Svebilus katekes, påbjuden av kungen från 1689 och dominerande i folkundervisningen en bit in i 1800-talet, var tydlig med att en god kristen alltid skulle lyda Gud mer än människor.⁶⁸ Eftersom många av de texter som ingår i den här studien är rådgivande och sedelärande, innefattade de – liksom Svebilus katekes – normer för hur människor skulle leva och hur de skulle hantera olika typer av normkonflikter. Ofta utgick texterna just från sådana konflikter, som när Kryger diskuterar hur en äldre man ska tänka när han ska välja maka, eller när en anonymt utgiven pamflett försöker övertyga män om att livet som gift är ett bättre alternativ än ungkarllivet.⁶⁹

När jag ställer frågor om normer och ideal är det alltså inte det normala jag är ute efter, utan det som kunde uppfattas som regler och sådant som kunde anses eftersträvänsvärt. De kommer till uttryck på olika sätt i debatten. En del normer uttrycktes i klartext, som när Svebilus förmanade folk att lyda Gud mer än människor eller när lagen stadgade en bestämd giftermålsålder. I andra sammanhang mejslades ideal och levnadsregler fram med mer sofistikerade verktyg som löjeväckande motbilder och avskräckande exempel. Bakom normer och ideal fanns föreställningar om hur samhället och människor fungerade, ofta i form av outtalade antaganden bakom olika debattinlägg och verklighetsbeskrivningar. Det gäller exempelvis föreställningarna bakom uttalandet om att män borde gifta sig

för att fästa sig vid staten, och i det följande riktas intresset mot just sådana föreställningar, normer och ideal.

Bokens disposition

Boken har tre empiriska kapitel. I det första (kapitel 2) står frågor om äktenskapets samhälleliga betydelse i centrum. Hur knöts äktenskapet till statens och samhällets välfärd? Vilka problem formulerades och vad föreslog debattörerna för lösningar? Kapitlet bygger på alla typer av texter som ingår i studien men vilar tyngst på riksdagsdiskussioner och förordningar.

Det andra (kapitel 3) ägnas åt de mans- och kvinnoideal som uttrycks i texterna med särskilt fokus på det arbete och ansvar som tillskrevs män och kvinnor inom äktenskapet. Här görs inledningsvis en kvantitativ genomgång av materialet med hjälp av den verb-orienterade metod som utarbetats inom forskningsprojektet ”Gender and Work”. Därefter identifieras olika idealbilder och nidsbilder och diskursens normer och föreställningar om kön, arbete och ansvar diskuteras. I kapitlets underlag ingår rättsliga texter och riksdagstryck, men huvudsakligen bygger det på pamfletter, tidningsartiklar och rådgivningstexter.

Det sista empiriska kapitlet (kapitel 4) fokuserar på vilka normer för familjeförsörjning som kom till uttryck i samhällsdebatten: betraktades mannen som hushållets ende försörjare eller skulle även hustrun bidra med arbete och inkomster? Kapitlet bygger på alla materialtyper och inkluderar en fördjupning i diskussionerna om vilka sysslor som ansågs lämpliga för kvinnor i debatten om kvinnors näringsfrihet 1809–1810.

I det avslutande kapitlet drar jag ihop trådarna från de empiriska delarna och diskuterar resultaten i relation till valda delar av forskningsläget. Kapitlet tar upp hur äktenskapet knöts till staten, vilka uppgifter som gavs till män och kvinnor samt diskuterar den svenska versionen av patriarkatet i relation till frågor om förändring, kontinuitet och variation.